

יחסי מורים-תלמידים בהוראה מרחוק

ארנון הרשקוביץ

עקיבא ברגר

אוניברסיטת תל-אביב

אוניברסיטת תל-אביב

arnonhe@tauex.tau.ac.il

akivaberger@mail.tau.ac.il

Student-Teacher Relationship in Distant Teaching

Akiva Berger

Arnon Hershkovitz

Tel Aviv University

Tel Aviv University

Abstract

This paper reports on preliminary findings from a research that explores teacher-student relationship in online classes. We interviewed four Israeli teachers who teach both from distance (classes from the US) and face-to-face (in Israel). The teachers chose one student from each type of class and were asked about their relationships with these students. Findings suggest interesting differences regarding the teachers' relationships with students from both classes; it appears that the traditional class allows closer, warmer relationship than in the distant class. As for the importance of teacher-student relationship for both students' academic/emotional development and teacher's professional development, and due to the expansion of online teaching, insights from this study are very important.

Keywords: Distance teaching, online classes, student-teacher relationships.

תקציר

במאמר זה מובאים ממצאים ראשוניים מתוך מחקר לבחינת מערכות יחסים בין מורים ותלמידים בהוראה מקוונת. במסגרת המחקר, רואיינו ארבעה מורים מישראל המלמדים במקביל גם בכיתה מרוחקת (בארצות הברית) וגם בכיתה מסורתית (בישראל). המורים בחרו בתלמיד אחד מכל אחת משתי הכיתות ונשאלו לגבי יחסיהם עם תלמידים אלו. מן הממצאים עולים הבדלים מעניינים לגבי היחסים של המורים עם תלמידים משתי הכיתות, כאשר בכיתה המסורתית מתאפשרים יחסים קרובים וחמים יותר בהשוואה לכיתה המרוחקת. לאור חשיבותם הרבה של יחסי מורה-תלמיד הן בתהליך הלמידה והן בפיתוח המקצועי של המורים, ולאור התפתחותה של ההוראה-מרחוק, יש חשיבות רבה לתובנות העולות ממחקר זה.

מילות מפתח: הוראה מרחוק, כיתות מקוונות, יחסי מורה-תלמיד.

מבוא

מערכת היחסים והאינטראקציות בין מורה לתלמידים בכיתה הינם מפתח לא רק ללמידה, אלא גם להתפתחות חברתית ורגשית של התלמידים ולהתפתחות מקצועית של המורה. מחקרים רבים מצאו קשר בין יחס חיובי ודימוי חיובי של המורה, לבין הישגים לימודיים, זהות אישית, התפתחות אישיותית וכן התפתחות קוגניטיבית בגילאים צעירים (Bernstein – Tschannen-Moran, 2004; Pianta, 2003; Yamashiro, 2004). בצד ההוראה ישנם מחקרים המצביעים על כך שמורים מוצאים את משמעות מקצועם דרך מערכות היחסים הללו (Brophy, 1985; Judge, & Bono, 2001).

בשנים האחרונות, הודות להתקדמויות הטכנולוגיות, הפכו נפוצות תצורות שונות של הוראה ולמידה מרחוק, בהן המורה והתלמידים אינם נמצאים באותו המרחב הפיזי (ולעתים אף לא באותו מרחב-זמן). ישנם בתי ספר הנוטים לכיוון של החלפת המורה במחשב באופן מלא, וישנם בתי ספר

המשלבים הוראה מרחוק בתוך מערכת הלימודים שלהם מסיבות שונות. אחד החששות ממהלכים מסוג זה נוגע לפגיעה אפשרית במערכת היחסים בין המורה לתלמידים, לאור הריחוק הפיזי ביניהם. ואכן, נמצא כי לאינטראקציות בינאישיות תפקיד חשוב מאוד גם בלמידה מרחוק (Hankinson, 2012; Sher, 2009). עוד נמצא כי תקשורת מבוססת-אינטרנט מחוץ לכיתה קשורה לקירבה בין מורים ותלמידים במרחב הפיזי (פורקוש-ברוך, הרשקוביץ ואנג, 2015). עם זאת, מורגש עדיין חוסר במחקר בנושא יחסי מורים-תלמידים בתצורות של הוראה-מרחוק. בכך מתמקד מחקר הפיילוט הנוכחי.

שאלת מחקר

שאלת המחקר העיקרית היא זו: **מהם המאפיינים הייחודיים של מערכת היחסים מורה-תלמיד בהוראה מרחוק, בעיני המורים?**

מתודולוגיה

שדה המחקר ואוכלוסיית המחקר

שדה המחקר במחקר הנוכחי הינו בית ספר אינטרנטי המציע קורסים לבתי ספר יהודיים בארצות הברית. הקורסים משלבים מפגשים סינכרוניים וא-סינכרוניים. המפגשים הסינכרוניים מתבצעים באמצעות Blackboard Collaborate, הם מתקיימים מדי שבועיים ונמשכים כשעה. במהלכם, המורים מעבירים שיעור המבוסס על מצגת; לעתים, יערוך המורה שאלון או הצבעה עם כלים ייעודיים, ובנוסף יש לוח וירטואלי אינטראקטיבי, עליו יכולים התלמידים והמורה לכתוב יחדיו. המפגשים הא-סינכרוניים כוללים דיונים בפורומים ומטלות שיתופיות, סרטונים וחומר קריאה, ומחולקים לכעשר יחידות. ההוראה-מרחוק מתבצעת כאשר המורים ממוקמים בישראל והתלמידים נמצאים בארצות הברית. רוב התלמידים משתתפים בקורסים הללו במסגרת הלימודים בבית הספר בו הם לומדים, אחרים משתתפים בקורסים אלו במסגרת חוץ בית ספרית, בפרט בבית הכנסת או בבית.

הקורסים המדוברים עוסקים בנושאים שונים ביהדות. המורים שהשתתפו במחקר ($N = 4$), 3 נשים וגבר אחד), בנוסף להיותם מורים בבית ספר אינטרנטי זה, משמשים כמורים ומחנכים בבתי ספר בארץ (בזרם הממ"ד). גודל הכיתות בקורסים שלהם הוא בין 10-25 תלמידים. הקורסים מוצעים לכמה בתי ספר בו זמנית, כך ששיעור סינכרוני שמורה מעביר כאשר הוא נמצא בישראל, מועבר לכיתה וירטואלית אחת ובה תלמידים מבתי ספר שונים בארצות הברית. המורים שהשתתפו במחקר לימדו כיתות שונות (חלקם לימדו אותו הקורס למספר כיתות). ראו סיכום אודות משתתפי המחקר בטבלה 1.

כלי המחקר

ראיונות חצי-מובנים עם המורים נערכו על בסיס פרוטוקול הראיון TRI (Teacher Relationship Interview), אותו פיתח פרופ' רוברט פיאנטה (Pianta, 1999). הראיונות בוצעו מרחוק (באמצעות תוכנת zoom לוועידת חוזי, <http://zoom.us>), במהלך החודשים מרץ-אפריל 2015, והתנהלו באנגלית. הראיון עוסק ביחסי המורה עם תלמיד יחיד, ובתחילת הראיון מתבקש המורה לבחור תלמיד אחד אליו יתייחס בהמשך הראיון. השאלות עוסקות ברגעים מכוננים בקשר של המורה והתלמיד, לדוגמה: "ספר לי על רגע מסוים בו אתה והתלמיד התחברתם באמת". כל משתתף רואיין פעמיים – פעם אחת ביחס לכיתה אותה הוא מלמד פנים-אל-פנים (בישראל), ופעם אחת ביחס לכיתה אותה הוא מלמד מרחוק (בארצות הברית); שני ראיונות אלו התקיימו ברצף וארכו בין 40-60 דקות. הראיונות הוקלטו בהסכמת המשתתפים ותומללו במלואם בטרם ניתוחם. לאחר מכן, עברו הראיונות ניתוח תוכן איכותני לזיהוי תמות.

טבלה 1. משתתפי המחקר

שם (בדוי)	מגדר	גיל	וותק בהוראה מסורתית [שנים]	וותק בהוראה-מרחוק [שנים]	משך הראיון [דקות]
שאול	זכר	50	25	3	53
שרה	נקבה	62	35	4	51
יפה	נקבה	39	15	5	37
חן	נקבה	62	35	3	61

ממצאים

מניתוח איכותני ראשוני של תמלילי הראיונות עם המורים, עולות שלוש תימות עיקריות המייחדות את יחסייהם עם התלמידים בהוראה מרחוק בהשוואה להוראה פנים-אל-פנים.

התלמיד הנבחר: משגשג-אקדמית בהוראה-מרחוק, מתקשה בלימודים בהוראה פנים-אל-פנים

כאמור, בתחילת הראיון נתבקשו המורים לבחור תלמיד אחד, לפי בחירתם, אליו יתייחסו בראיון. הבדל מעניין נמצא בבחירת התלמיד בו בחרו המשתתפים מן הכיתה המסורתית ומן הכיתה המקוונת. **מן הכיתה המקוונת בחרו כל המרואיינים בתלמיד משגשג מבחינה לימודית, שהינו ייחודי ביחס לתלמידים האחרים בכיתה באופן שבו תקשר עם המורה והגיב לו.** כך, למשל, תיארה יפה (נ:39) את התלמידה אותה בחרה מן הכיתה אותה היא מלמדת מרחוק: *"היא תמיד מגיבה מאוד מהר לדברים שאני מבקשת או כותבת או שצריך לעשות בקורס."*

לעומת זאת, **בתיאור מערכת היחסים במסגרת ההוראה פנים-אל-פנים, שלושה מתוך ארבעת המורים בחרו בתלמיד שהתקשה מבחינה לימודית.** זאת ועוד, בשניים מהמקרים התלמיד היה מרוחק באופן מודע מהמורה, והמורה היה צריך לעבוד קשה כדי "להגיע" אליו. כך, למשל, תיארה יפה (נ:62) את התלמידה שבחרה מן הכיתה המסורתית, כאשר נתבקשה לספר סיפור שמתאר את מערכת היחסים שלהם: *"הרבה שעות של שיחות מפגשים עם מורים, לא הביאו לתוצאה רצויה, בעיקר מצד המוטיבציה ושיתוף הפעולה שלה."*

המילה הראשונה שאיתה תיאר המורה שאול (ז:50) את התלמיד בו בחר מן הכיתה המקוונת הייתה *"אינטלקטואלי"*, והוא סיפר כי *"הרבה פעמים דיברנו אודות עבודות שהוא הגיש, זו היתה החלפת רעיונות דרך העבודה שהוא עשה. כמעט כל השיחות היו בנושא החומר הנלמד"*. את התלמיד המסורתי פתח ותיאר כ"מבולגן", וסיפר: *"הוא היה מאוד בלגניסט, לדוגמה כשאייזק היה בא לכיתה, הוא תמיד היה שוכח משהו, וזה נהיה משחק באיזשהו שלב, 'אייזק מה שכחת הפעם', ועבדו על זה, קבענו להיפגש כמה דקות לפני השיעור כדי לוודא שיש לו הכול"*.

שרה (נ:62) תיארה את התלמיד בו בחרה מן הכיתה המקוונת כ"מתעניין בחומר, תלמיד מגיב במיוחד [...] למשל, כשנתקל במקור שאומר משהו מוזר על שלמה המלך, [הוא] כתב: 'אני לא מאמין! את צוחקת? המדרש אמר את זה?!". לעומת זאת, התלמידה שתיארה בכיתה המסורתית הייתה מרוחקת מהחומר, ולכן המורה הייתה צריכה להתחבר אליה באופן אחר: *"מלכה הייתה נראית בלתי מעורבת, לא ממוקדת, היא הייתה ADD והתוכן היה אתגר גדול עבורה וחלק מהתגובה שלה הייתה שהיא פשוט לא שם, לא הצליחה להתחבר, לא שם איתי".* כמו כן, רגע החיבור עם התלמידה, על פי תיאורה של שרה, לא היה בכיתה: *"לקחתי את התלמידות לבית שלי, ובכוונה הלכתי איתה, הלכנו ביחד לבית שלי. זה היה מאוד מכוון מצדי, ברור שחיבבתי אותה, אהבתי להיות איתה סתם, אז מצאתי אותה והלכנו ביחד. ובמשך השיחה הזו זה נהייה מאוד אישי"*.

תפיסת המורה את התלמיד: "תלמיד" בהוראה מרחוק, "בן אדם" בהוראה פנים-אל-פנים

אמנם, רובן של האינטראקציות בין המורה לתלמיד במהלך השיעור סובבות סביב החומר הנלמד או סביב עניינים כיתתיים שונים, אך התייחסות המורים לתלמידים הלוקחים חלק באינטראקציות אלו היתה שונה בהתייחס להקשרי ההוראה השונים. ממצא מעניין שעולה מניתוח הראיונות הוא כי **רוב ההתייחסויות של המורים לתלמיד מן הכיתה המקוונת היו להיותו "תלמיד", בעוד שלתלמיד**

מן הכיתה אותה הם מלמדים פנים-אל-פנים הם התייחסו בעיקר כאל בן-אדם אשר
האינטראקציה איתו חורגת מן ההקשר הלימודי גרידא.

כך, לדוגמה, כאשר נתבקשו לספר על רגע מכוון בקשר עם התלמיד, בחרו המורים בסיפורים שונים בתכלית בהתייחסם לתלמיד בכיתה הווירטואלית לעומת התלמיד בכיתה המסורתית. (השאלה בראיון שעליה ענו הייתה: "בחר שלוש מילים המתארות את מערכת היחסים שלך עם התלמיד, וספר סיפור על כל מילה"). חן (נ: 62), בהתייחס לתלמידה שבחרה מן הכיתה המקוונת, בחרה ב"מתקשרת, אינטלקטואלית ואכפתית". כסיפור עבור המילה "מתקשרת", סיפרה: "מיד כאשר התלמידה לא מבינה משהו, או אם היא תאחר בהגשה או שהיא מאוד אהבה משהו, היא כותבת לי"; כאשר ענתה על אותה השאלה בהתייחס לתלמיד בכיתה המסורתית, המילים שאיתם תיארה את התלמידה היו "כנה, רעיונית וקשר רגשי". כסיפור עבור המילה "רעיונית" סיפרה: "כל פעם שהייתה לנו שיחה, אף פעם לא הגבתי מהמותן, ניסיתי לא להיות אמוציונלית בתגובות שלי מכיוון שהבנתי שהיא מחפשת את עצמה".

אחת המילים בהן בחרה שרה (נ: 62) לתאר את מערכת היחסים – גם עם התלמיד האינטרנטי וגם עם התלמידה בכיתה המסורתית – הייתה "מעורבות". היא תיארה את מעורבותה עם התלמיד בכיתה המקוונת דרך שיחת טלפון לביתו: "התקשרתי אליו לדבר על משהו שהוא אמר על פירוש רש"י מסוים". לעומת זאת, המעורבות הייתה שונה עם התלמידה בכיתה המסורתית: "אני הייתי, במכוון, מעורבת מאוד עמה, חיפשתי אותה, מאוד במכוון, וניסיתי בכוונה למצוא דרך להתחבר אליה כאדם ולחבר אותה לחומר".

יפה (נ: 62) תיארה תלמידה אינטרנטית מאוד חרוצה מבחינה לימודית: "היא תמיד מגיבה מאוד מהר לדברים שאני מבקשת או כותבת או שצריך לעשות בקורס". לעומת זאת, בכיתה המסורתית היא תיארה תלמידה שדרשה הרבה חיבור מעבר לשעות בית הספר על מנת שתוכל להשפיע עליה: "לפני מבחן גדול אני זוכרת הייתי מתקשר לקבוע זמן מתי נשב ללמוד, מתי את יכולה להיפגש איתי, הרבה לחץ שלי סביב חוסר התפקוד שלה".

המורה שאול (ז: 50) סיכם את הראיון באומרו: "אני מרגיש שאני מכיר את יוסי [התלמיד אליו בחר להתייחס מן הכיתה המקוונת] התלמיד ואת יצחק [התלמיד אליו בחר להתייחס מן הכיתה המסורתית] הבן-אדם".

משמעות המקצוע: רק בהתייחס להוראה פנים-אל-פנים

במענה לכמה מן השאלות, דיברו המורים על מקצוע ההוראה באופן כללי ועל משמעות המקצוע עבורם. נושא זה עלה בעיקר בהתייחס לתלמיד אותו בחרו מן הכיתה המסורתית, ועלה אך מעט כאשר הם סיפרו על התלמיד מן הכיתה המקוונת. לעתים, כאשר הנושא עלה בהתייחס לכיתה המקוונת, הוא נסוב סביב החוסר במציאת המשמעות במסגרת הזו. לדוגמה, כאשר נשאל שאול (ז: 50) בנוגע לספקותיו לגבי מילוי צרכיו האקדמיים והאישיים של התלמיד מן הכיתה המקוונת, הוא ענה כך: "למה את מתכוונת ב'צורך'? צורך של התלמיד? שאני חושב שהתלמיד צריך? אני מאמין שמתוך הלימוד תלמיד צריך לקבל חוויה שהוא חלק בקשר בינו לבין מורה בן 50 לבין רבי עקיבא. ואני לא מרגיש שהצלחתי לספק את הקשר הזה במסגרת הזו, אני לא חושב שיוסי הרגיש שזה משהו שהוא צריך לקבל מהשיעור".

דיון

במאמר זה הצגנו ממצאים ראשוניים ממחקר איכותני הבוחן קשרי מורים-תלמידים בהוראה מרחוק, כפי שהם נתפסים על ידי המורים. ראיונות עם ארבעה מורים התקיימו על פי פרוטוקול TRI (Pianta, 1999), במסגרתם נתבקש כל אחד מן המשתתפים לבחור בתלמיד אחד מן הכיתה אותה הוא מלמד ולהתייחס אליו במשך הראיון. כל משתתף רואיין פעמיים – פעם אחת ביחס לתלמיד מן הכיתה אותה הוא מלמד פנים-אל-פנים, ופעם שנייה ביחס לתלמיד מן הכיתה אותה הוא מלמד מרחוק. מניתוח הראיונות, עלו שלושה הבדלים מעניינים בהתייחסות המורים לתלמידים משתי כיתות אלו.

ראשית, ראינו כי כל התלמידים שנבחרו מן הכיתות המקוונות היו תלמידים מצוינים מבחינה אקדמית ומבחינת התקשורת שלהם עם המורה, ולעומת זאת שלושה מתוך ארבעת התלמידים שנבחרו מן הכיתות המסורתיות היו תלמידים מאותגרים-אקדמית, כאשר רוב התקשורת שלהם עם המורה הייתה סביב הקשיים שלהם. ייתכן והבדל זה משקף את טיב הקשרים של המורה עם תלמידים בתצורות הלמידה השונות. כאשר מורה משקיע מאמצים כדי לפתח קשרים עם תלמיד במרחב הפיזי, התלמיד משאיר עליו רושם חזק, ואף ייתכן שהמורה "יתחבר" לתלמיד באופן מיוחד.

זאת, בדומה ל"אפקט איקאה", לפיו כאשר צרכנים השקיעו בבניית מוצר מסוים בעצמם – ערכו עולה בעיניהם (Norton, Mochon & Ariely, 2011). לעומת זאת, בהיעדר נוכחות פיזית בכיתה מרוחקת, רוב התקשורת בפועל היא סביב החומר הנלמד; על כן, כאשר נסגר נתיב התקשורת הלימודית, אין נתיב אחר שדרכו המורה יכול ליצור עמו קשר, מה שעלול להוביל להגברת הריחוק הרגשי ביניהם.

דבר זה מתבטא ביתר שאת באופן בו התייחסו המורים אל התלמידים מהכיתות השונות. כאשר דיברו על התלמידים בכיתות המקוונות, תיארו המורים אינטראקציות עם "תלמיד", וכאשר התייחסו לכיתות המסורתיות – דיברו על אינטראקציות עם "בן אדם". הבדל זה מצביע על תפקידו החשוב של הממד החברתי בכיתה ובבית הספר (Curci, Lanciano, & Soleti, 2014) ומדגיש את היעדרו בפועל של ממד זה בכיתה המרוחקת. כפי שנמצא לאחרונה, התנהגותו של המורה בכיתה מקוונת עשויה להיות בעלת השפעה חזקה יותר על יחסי מורה-תלמיד מאשר בכיתה מסורתית, ומכאן חשיבותה (Song, Kim, & Luo, 2016).

מחקרים רבים מצביעים על כך שמורים מוצאים את משמעות מקצועם דרך מערכות היחסים שלהם עם תלמידיהם (למשל, Reeves, 2009; Judge & Bono, 2001). במחקר הנוכחי, המורים דיברו על משמעות מקצוע ההוראה בעיקר כאשר דיברו על הקשר שלהם עם התלמיד בכיתה המסורתית. ייתכן כי מערכות יחסים הסובבות בעיקר סביב החומר הנלמד ואינן כוללות היבטים חברתיים משמעותיים אינן מקנות למורים את משמעות גבוהה ביחס למקצוע בו בחרו.

גם בלמידה מרחוק וגם בלמידה בכיתה מתפתחת מערכת יחסים בין המורה לבין התלמיד, אך אלו עשויות להיות שונות זו מזו באופן מהותי, כפי שמצביע מחקר זה. לממצאים ממחקר זה השלכות על יחסי מורים-תלמידים ועל התפתחות מקצועית של מורים בהוראה מרחוק – סוגיות המשליכות גם על טיב הלמידה. בעידן בו נתיבי למידה רבים נפתחים במרחב המקוון, לעתים תכופות על חשבון המרחב הפיזי (למשל, התגברות הלמידה באמצעות MOOCs) – יש חשיבות גדולה להמשך מחקר בכיוונים אלו, וזאת אנו מתכוונים לעשות.

מגבלותיו העיקריות של מחקר זה נובעות מגודל מדגם המורים, ועל כן יש לבחון מורים נוספים ולהרחיב את המדגם ואת האוכלוסיות הנבדקות. בנוסף, ייתכן ולהבדלים באופי הכיתות ולהבדלים תרבותיים בין התלמידים בשתי המדינות יש השלכות על מערכות היחסים של המורים עם תלמידיהם. לפיכך, אנו מתכוונים להרחיב את אוכלוסיית המחקר (במסגרת איסוף נתונים כמותי) ולכלול בו אוכלוסייה מגוונת.

מקורות

פורקוש-ברוך, א', הרשקוביץ, א', ואנג, ר' (2015). תקשורת מורים-תלמידים באתרי רשתות חברתיות ויחסי מורים-תלמידים: מבט משני הצדדים. בתוך: "עשת-אלקלעי, א' בלאו, א' כספי, נ' גרי, י' קלמן, ווי זילבר-ורוד (עורכים), ספר הכנס העשירי לחקר חדשנות וטכנולוגיות למידה ע"ש צ'ייס: האדם הלומד בעידן הטכנולוגי (עמ' 147-154ע). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

Curci, A., Lanciano, T., & Soleti, E. (2014). Emotions in the Classroom: The role of teachers' emotional intelligence ability in predicting students' achievement. *The American Journal of Psychology*, 127(4), 431-445.

Hankinson, K. M. (2012). Assessing the Relationship between Classroom Interaction and Perceived Student Learning in Videoconferencing Remote Sites: A social learning approach (Unpublished dissertation). Eastern Michigan University, Ypsilanti, MI.

Norton, M. I., Mochon, D., & Ariely, D. (2011). The 'IKEA effect': When labor leads to love. *Harvard Business School Marketing Unit Working Paper No. 11-091*.

Pianta, R.C. (1999). Assessing child-teacher relationships. In R. C. Pianta, *Enhancing relationships between children and teachers* (pp. 85-104). Washington, DC: American Psychological Association.

Sher, A. (2009). Assessing the relationship of student-instructor and student-student interaction to student learning and satisfaction in Web-based online learning environment. *Journal of Interactive Online Learning*, 8(2), 102-120.

- Song, H., Kim, J., & Luo, W. (2016). Teacher-student relationship in online classes: A role of teacher self-disclosure. *Computers in Human Behavior, 54*, 436-443.
- Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits – self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability – with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Journal of applied Psychology, 86*(1), 80.